

Amit újra meg kell találni

– Interjú –

Nem azért félek leírni: karizmatikus ember, mintha túlzó, felfokozott lenne itt a jelző – hanem azért, mert olyanoknak is ajándékozzák, kiknek hatása nemcsak hogy percnyi, de a gyors megváltódás ígéretében hamis is.

Török Endre életre szólóan tanít. Útravalójában elveszíthetetlen, hatása mély – ezt vallja mindahány egyetemista, aki szinte beavatottként járt egykor szemináriumaira a budapesti bölcsészkar világirodalmi tanszékén. Pedig „közléseit” nem hirdetik terjedelmes tomuszok: úgy tetszik, ami nemes, cseppenként csordul alá. Egy beszerezhetetlen, már minden közkönyvtárból eltulajdonított kötet a XIX. századi orosz irodalomról, egy, a Tolsztoj világszemléletét és regényformáját elemző munkája, Pilinszky beszélgetéseinek sajtó alá rendezése, terjedelmes esszé Hamvas Béláról, az orosz vallásbölcselet virágkorának bemutatása, s mindezekén túl, meditációk sora: becses ritkaságok, csak végső tökéletességükben kibocsájtott műtárgyai egy csendes és a ricsajos külvilág számára érinthetetlen műhelynek.

Ugyanakkor a legnagyobb nyitottság és bizalom az, amivel ifjú emberek eljuthatnak a személyes jelenlét, a beszélgetés révén egy másik világ, a tények által elrejtett másik világ létezésének megfigyeltetéséhez.

Ezt a hatvanas évek óta – szinte kilel a hideg, ha belegondolok – a veszélyérzet legcsekélyebb jele nélkül tette folyamatosan Török Endre professzor. Az „intézményesített bűnösség”-ről beszélt Tolsztoj és Dosztojevszkij művei kapcsán: s körülöttünk is az tombolt. Hamvas Bélát és Bergyajevet olvastunk, látni kezdtük, hogy az „univerzum polgárai” vagyunk, hogy a szabadság Isten nélkül csak káprázat: s közben, ha kiléptünk a kicsiny szobából, az élet éppen ezeket a gondolatokat igyekezett megölni.

– Hogy maradhatott ennyire következetesen – divatos, de ez esetben éppen a pontosság kedvéért használva a szót – „másként gondolkodó”? Mi adott erőt ehhez az úthoz, ami nemcsak az elmúlt húsz év oktatási elveiben volt – talán mondhatjuk – kivételes, hanem a független gondolkodást ért csapások között is?

– Az ember lehetőleg ne magyarázza magát. Ez mindig gyanús. Felkelti az önhittség képzetét. Engem különben is zavar a „nyilatkozó” típus. Legtöbbször úgy beszél, mintha a dolgok, az ismeretek birtokában lenne, holott ez nem igaz. De ha már válaszolnom kell a kérdésre: nem tartom igazán szerencsésnek a „másként gondolkodó” kifejezést. Az egyénnek nem az a dolga, hogy másként gondolkodó legyen. Legyen maga szerint gondolkodó, vagyis ne engedjen a világ erőszakának. Próbáljon erősebb lenni a világnál. Képességei szerint tessen és gondolatban az Isten által beleírt lelkiismeretének igyekezzék megfelelni.

A „másként gondolkodás” ismételtetése különben is kétes értékű: méltánytalannak tartom, hogy az elmúlt két-három évtized literátor-értelmiségéről jószerivel csak becsmérlő szavakat olvastunk. Ez az értelmiség – természetesen az önállósult szellemi embert értve ezen – nem az állam alattvalójaként viselkedett, hanem kisebb részt nyíltan, nagyobb részt burkoltan az állam kihívójaként. Ha manapság, mondjuk, a sajtó kapcsán „átmentésről” beszélnek, nem gondolnak arra, hogy éppen a publicisztikában – és itt most szándékosan nem a szépirodalmat hozom példának – jelent meg így vagy úgy, mindenestre az állami akarattal szemben, az emberi méltóságért kiálló közírás. Ez a műfaj hosszú éveken át nem várakozó vagy szolgai állásponton volt, hanem „készülődött” és felkészültté vált.

Csak hogy még mindig „kizökkent időben” élünk – még ha másként is, mint valójában hatvan-nyolcvan éve. A hataloméhes, harácsoló, kártékony bulvárlapok diadalt ülnék a nemes publicisztika felett. Az eligazodni nem tudó közönség pedig inkább hisz a látványos hazugságnak, mint a szerény igazságnak. Ezért, hogy visszatérjek a kérdéshez, igazából nem tudom, mennyire voltam következetes és mennyire következtelen. Arra kétségkívül törekedtem – de ha jól meggondolom, inkább csak törekedtem –, hogy a lelkiismeretem ellen végzetes bűnt ne kövessek el.

S hogy mi adott, legalább ehhez, erőt? Ez már megválaszolhatatlan, nyilván nem is rajtam múlt, hogy volt és még van is mint ajándék. Az életem – akár mindenkié másé – veszteségek sorozata elsősorban. Nincs más bizonyosság csak a saját halálunk. Ezért a lehető legkisebb bűntudattal kellene meghalni. Mindennél jobban talán ez adhat erőt a lelki helytállásra. Mert „nem külső, hanem belső ítélőszék vár az emberre”, ahogyan Tolsztoj is mondja.

– Ön mindig tanított. Ma is ezt teszi. Jól tudja, és nyugodtan kimondhatom, rajonganak Önért, ahogy mi, ugyanúgy a maiak is. Ám köztünk húzódik tíz-tizenöt év éles határsávja: többet lehet

tudni, de tudnak-e többet valóban a maiak? Nem hiányzik-e belőlük a kiéheztetettek fogékonysága, ami akkor oly érzékennyé tett jó néhányunkat a metafizikai, a transzcendens kérdések iránt?

– A helyzet érdekes. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a bölcsészkaron – amennyire ezt akkortájt egyáltalán érzékelt lehetett – eléggé szűk volt az a kör, amelyet áthatott a metafizikai szomjúság. Viszont mostanság, amikor különösebb akadály nélkül lehetne meríteni a tiszta forrásból, inkább zavart, némi összevisszaságot lehet tapasztalni. Egy-két generációval korábban, akik küzdöttek magukban, valóban küzdöttek Istenért vagy Isten ellen, lemerültek a lelkükbe. Ma ez a küzdés, ha nem is szűnt meg, sokszor megáll a felszínes, hideg bölcséleti vagy dogmatikai kérdéseknél, amelyek nem nagyon segítenek nekik abban, hogy értsék az Írás szavát: „A világosság világít a sötétségben, de a sötétség nem fogta fel”. És akkor még nem is szóltam a hamis prófétákról, akik úgy szaporodnak, mint a gomba. Főleg a fiatal nemzedékre hatnak, melynek egy része – okkal, ok nélkül – elfordult a történelmi egyházaktól. Úgyhogy Isten helyzete az embernek szívében nehéz. És nemcsak minálunk. A technika forradalma kitermelte a természetfeletti rögeszméket abban a feltevésben, hogy az univerzum valahol, valamiképpen, valakik által már meg van fejtve, csak még nem jutott a tudomásunkra. Persze, az egészségből az derül ki, hogy okoskodni lehet ugyan, de végül is semmit sem tudunk.

– „Az írók ihletett pillanataikban a szép szavak áradatát ontják, de a tettet, a felebaráti tettet felejtik. Pedig amikor Isten előtt megjelennek, ezt a szeretetet kéri számon az úr, és a sok papírt, ami csak „irodalom” volt, mint szemetet kisöpri”. Ön idézte egyszer ezt a Claudel-bekezdést. Érvényes-e most ez az idézet? Éppen most, amikor áhítoznánk már az „irodalmat” is?

– Érvényes, kiváltképp akkor, ha látjuk, hogy az emberből előbújt szörnyeteg mintha korunk brutális civilizációjának bukását adná hírül mintegy előjelként, az irodalom pedig – ritka esetektől eltekintve – valójában nem tesz mást, csupán e szörnyeteg „természetrájkát” tárja elénk. Vagyis nem képes semmit hozzátenni ahhoz, ami van, sőt kevesebbet mond, mert a szörnyeteg az emberben találékonyabb az írói fantáziánál. Az írónak ugyan az a dolga, hogy írjon, de csak a kiválasztottak – mint, mondjuk, Kafka vagy Pilinszky – vannak kiszemelve arra, hogy áldozatként mutassák fel magukat, életművüket a világnak, hogy belepusztuljanak a világba, amely „bűnében fetreng”. A többi a tömeg, az arctalan lény, aki íróként adja el magát, jobban tenné, ha legalább egyetlen felebarátját felemelné a földről, legalább egy valakiért tenne valamit, ami Istennek tetsző, ahelyett, hogy szintén szörnyeteg legyen, s erre még feljogosítva is érezze magát. Mert arról, hogy az ember eredetileg: csoda, mindenek ellenére az, nemhogy nálunk, de a világban másutt is alig tud írni valaki, arról pedig, hogy áruló, az isteni képmás árulója, már éppen eleget tudunk. Az emberben a csoda az, amit újra meg kell találni.

– Nemrég Lettre Internationale című folyóirat bemutatkozó beszélgetésén két író összeszólalkozott, vajon apokaliptikus időket élünk-e, vagy éppen ellenkezőleg, a józan, építkező „reáliák” korát. Dosztojevszkij, Hamvas, Pilinszky értelmezőjeként Ön autentikus személyiség e kérdésben megszólalni.

– E kérdésben megszólalni senki sem autentikus. Tudatlanok vagyunk. Mindenesetre, ha nem akarjuk becsapni magunkat, kellő óvatossággal talán afelé hajolhatunk, amit Heidegger

mondott: – mutatis mutandis – éreznünk kellene, s olykor talán érezzük is, hogy isteni kegyelem nélkül semmire sem megyünk.

– Mi tanítványai voltunk, ilyenolyan módon továbbadjuk, amit megtudtunk (legjobb lenne, persze, élni a teremtettség tudatával). De az egyetemen belül helye van-e az ilyen, életművekkel hitelesített, és tantárgyakba nehezen illeszthető szellemi árnyalatoknak? Egyáltalán, hogyan érzi magát ebben a lepusztult, elsilányult „szerkezetben”, ami ma a felsőoktatás?

– Rosszul, – ha nem lennének az élet „ügye” iránt érzékeny és hivatásukat tekintve tehetséges tanítványaim. Amúgy e pillanatban a tanszékek és a tanárok magukra vannak hagyva, bár ebben azért jó is van. Csak az ELTE magyar nyelv- és irodalmi tanszékeit nézve, ez a helyzet a jelentős tudósoknak és tanároknak inkább használ, mint árt. Közülük mindenki a maga „iskolája” és követelményei szerint, egyszemélyes egyetemenként működhet, vagyis saját világot teremthet maga körül, hogy saját világuk legyen majd azoknak is, akikhez szól. Mindez nyilván csak átmenet egy feltételezhetően jó intézményesség felé. De ez még messze van, s így, aki képes rá, maga válhat – sőt, váljon is – érvényes szellemi intézménnyé.

– Műfajt alkotott. A Vigíliában, a Ligetben, az Újhold Évkönyvekben – már ez a kör is sokat jelentő – publikálja esszéit, meditációit. Miféle megszólalási mód ez? Hallatszik-e, s mennyire?

– Nem alkottam semmiféle műfajt. Legfeljebb arról van szó, hogy a meditáció és az esszé között próbáltam és próbálok valamelyes egyensúlyt teremteni. A meditációt ebben az esetben úgy tekintem, mint a személy kísérletét arra, hogy meglássa magában a közös emberi lényegét (Isten arcát), az esszét pedig úgy, mint a világ megszólítását e közös emberi lényeg szerint. Az előbbiben az egyén önmaga felé törekszik, az utóbbiban a világ felé. Szerencsés esetben, ha e két szándék találkozik, a világból a létezés mint isteni ajándék jelenik meg az ember előtt. Nagyjából tíz éve próbálkozom ilyen értelemben ezzel a műfajjal, s örömmel látom, hogy elsősorban a Vigília, jóvoltából több, némileg hasonló célú „mai meditáció” jelent meg az elmúlt három-négy évben, s ez már válasz is arra, hallatszik-e s mennyire ez a megszólalási mód. Végül is úgy gondolom, hogy ebben a műfajban joggal lehet beszélni arról, amit újra meg kell találni, az ember isteni lényegét, de éppen ezért a műfaj sok veszélyt is rejt magában: mesterkéeltséget, üres okosságot, lélek és szellem helyett stílust, hamis párhuzamokat és ellentéteket égi és földi között, s nem utolsósorban az alázat gögjét. Bűneit az ember még akkor sem tudja végképp levetni, ha művei által szabadulni szeretne tőlük, sőt talán ekkor hordja leginkább a bűnösségét, mert a képmutatásban nem ismer határt.

MAGYAR NAPLÓ, 1991. június 28.

(Riporter: Budai Katalin)